

Tekijänoikeuden lesket ja orvot

Sillä, joka on luonut kirjallisen tai taiteellisen teoksen, on yksinoikeus määrätä sen käytöstä. Yleensä tekijänoikeuslain keskeinen periaate toimii. Ne, jotka haluavat käyttää suojattuja teoksia, hankkivat tapauksesta riippuen luvan tekijältä, hänen kustantajaltaan tai oikeuksia edustavalta järjestöltä. Mitä tehdään silloin, kun halutaan käyttää teosta, jonka tekijä on kadonnut?

Kysymys voi tuntua oudolta, mutta Suomestakin löytyy esimerkkejä orvoksi jääneistä teoksista, joiden oikeudenomistajat ovat kadonneet. Yksi tunnetuimmista on vanha laulu ”Lännen lokarista”. Sen tekijä Hiski Salomaa kuoli New Yorkissa ilman perillisiä. Laululla ei ole kustantajaa, eikä Salomaa tehnyt sopimusta minkään tekijänoikeusjärjestön kanssa. Kukaan ei voi myöntää lupaa sen levyttämiseen tai esittämiseen. Teoriassa tämä on yleisen syytteen alainen rikos, josta enimmäisrangaistus on kaksi vuotta vankeutta. Käytännössä ketään ei ole tästä tuomittu, syyttäjillä on muutakin tekemistä.

Kadonneitten tekijöiden ongelma korostui, kun monet maat 1990-luvulla pidensivät taannehtivasti suoja-aikoja. Teokset, jotka välillä olivat jo olleet vapaita, tulivat taas suojatuiksi. Tällä välin tekijöiden perilliset olivat kuolleet tai kustantajat lopettaneet toimintansa. Jos ongelma on nähtävissä Suomessakin, voi kuvitella, millainen se on Yhdysvaltain kaltaisissa suurissa maissa, joissa ei ole keskitettyä väestörekisteriä. Tänä vuonna Yhdysvaltain Copyright office käynnistikin ”orpojen” teosten ongelmasta selvityksen, jonka aineisto on luettavissa viraston verkkosivuilta.¹

Viraston määritelmän mukaan orpoja teoksia ovat tekijänoikeuslailla suojatut teokset, joiden tekijää tai hänen laillisia edustajiaan ei pystytä tavoittamaan perusteellisista etsinnöistä huolimatta. Jos joku haluaa käyttää tällaisia teoksia tavalla, johon lain mukaan vaaditaan tekijän lupa, hän joutuu ottamaan tietoisien riskien. Ongelmaan on törmätty muun muassa tieteellisten kirjastojen digitointiprojekteissa. Kun kopioitavien teosten määrä kasvaa, kasvaa myös riski, että jostakin tulee jälkeensä esiin yksi oikeudenomistaja, joka riitauttaa asian ja pahimmassa tapauksessa pysäyttää koko projektin. Pittsburghissa toimiva Carnegie Mellon -yliopiston kirjasto on laatinut virastolle selvityksen, jonka mukaan 22 prosenttia 1900-luvulla julkaistujen, tekijänoikeudellisesti suojattujen kirjojen kustantajista ei ole enää tavoitettavissa. Yhtiöitä ei löytynyt mistään rekistereistä. Kadonneitten osuus oli sitä suurempi, mitä kauemmas ajassa edettiin. Niistä, joiden yhteystiedot löytyivät, 36 prosenttia ei koskaan vastannut kirjaston neuvottelupyyntöihin. Tällaisia riskejä yliopistojen hallintoelimet eivät halua ottaa ja monet hankkeet pysähtyvät tähän.

Kadonneet kustantajat eivät välttämättä ole pelkästään epämääräisiä kioski-kirjallisuuden julkaisijoita. Kadonneiden joukossa on esimerkiksi 1970-luvulla ilmestynyt *Journal of Children's Mathematical Behavior*, jossa julkaistuilla artikkeleilla olisi edelleen käyttöä. Lehden ilmestyminen katkesi, kun National Science Foundation lopetti sen tukemisen, eikä sen nykyisiä oikeudenomistajia ole pystytty selvittämään. Yhdysvalloissa tieteelliset aikakauslehdet vaativat, että artikkeleiden kirjoittajat luovuttavat tekijänoikeutensa julkaisijalle. Artikkeleita ei ole voitu julkaista uudelleen, vaikka tekijät sitä toivoisivat, kun julkaisijan lupa puuttuu. Suomessa uudelleenjulkaisu-oikeudet ovat tavallisesti alkuperäisillä kirjoittajilla.

Copyright office on aloittanut työnsä pyytämällä julkisesti asiaa koskevia kommentteja. Vastausten määrä ja vastaajien laaja kirjo osoittaa, että ongelma koetaan ajankohtaiseksi. Vastaajien joukossa oli yksityisiä kansalaisia, jotka ovat törmänneet lain rajoituksiin. Eräs vastaaja oli yrittänyt teettää kopioita edesmenneen sisarensa 1960-luvulla otetusta luokkakuvasta, mutta valokuvausliike oli kieltäytynyt, koska kuva oli ilmeisesti ammattivalokuvaajan ottama, vaikka tämän nimeä ei pystytty selvittämään. Suomessa valokuvasta saa teettää ulkopuolisella kopion omaan käyttöönsä, mutta musiikista tai elokuvasta ei.

Tyypillinen kommentti tuli arkistoja ammatikseen penkovia historiantutkijoita edustavalta American Historical Associationilta. Järjestö oli vuonna 1931 julkaissut kokoelman Yhdysvaltain sisällissotaan liittyviä dokumentteja ja halusi painaa sen uudelleen. Julkaisun toimittanut professori, jolla oli tekijänoikeus kokoomateokseen, oli kuollut vuonna 1976. Kuolinpaikkakunnan arkistosta löytyneen testamentin mukaan professorin tekijänoikeudet oli jätetty säätiölle, jota ei enää ole olemassa. Viimeinen tieto vainajan pojasta oli, että hän on 1970-luvulla asunut Guamilla, Tyynellämerellä.

Ehkä vielä kuvaavampaa on, että myös tekijöitä ja kustantajia edustavat järjestöt, jotka yleensä julkisuudessa vaativat tekijänoikeuslakien tiukentamista, myöntävät ongelman olemassaolon ja ovat valmiita hakemaan siihen ratkaisuja. Hollywoodin studioita edustava vaikutusvaltainen Motion Picture Association of America myöntää, että varsinkaan mykän kauden elokuvien oikeudenomistajia ei usein enää pystytä selvittämään. Äänilevyteollisuutta edustava Recording Industry Association of America vähättelee ongelmaa äänilevyjen osalta, mutta kertoo, että levytuottajilla on itsellään vaikeuksia selvittää levykansiin tarvittavan oheisaineiston, kuten vanhojen valokuvien oikeuksia. Mystery Writers of America on huolissaan siitä, että 1920-luvun halvalle paperille painetut viikkolehdet hajoavat, eikä niissä julkaistuja rikosnovelleja voida julkaista uudelleen, kun omistajia ei pystytä jäljittämään. Ainoa tiukasti kielteinen kannanotto tuli kuvittajien järjestöltä, joka pelkää, että orvoista kuvista koottaisiin kaupallisia kuvapankkeja, jotka kilpailisivat kuvittajien työn kanssa.

Tällä hetkellä ei vielä ole selvää, mihin suuntaan asia Yhdysvalloissa kehittyi. Copyright officen selvityksissä viitataan Kanadassa toteutettuun ratkaisuun, jonka mukaan orpojen teosten käyttäjät voivat maksua vastaan saada käyttöluvan meidän tekijänoikeusneuvostoamme vastaavalta elimeltä. Vastaava järjestely ei välttämättä sovi yhdysvaltalaiseen ajatteluun. Eräät sikäläiset oikeusoppineet esittävätkin tekijänoikeuslakiin säännöstä, joka vapauttaisi vilpittömässä mielessä toimineen käyttäjän sanktioilta. Jos teosten käyttäjä voisi osoittaa etsineensä oikeudenomistajia riittävän perusteellisesti, hänet suojattaisiin jälkikäteen esitettäviltä korvausvaatimuksilta.

Muutama vuosi sitten Suomessakin oli eduskunnan käsiteltävänä Kanadan järjestelyä vastaava tekijänoikeuslain muutos, jossa orpojen teosten hallinnointi olisi annettu kollektiivisesti tekijänoikeusjärjestöjen tehtäväksi. Esitys raukesi muiden,

isompien asioiden mukana eikä asiaa ole otettu uudelleen esiin. Orpojen teosten ongelmaa on joiltakin osin ennakoitu kollektiivisopimusten ja lakiin kirjoitettujen poikkeusten avulla, mutta ei suinkaan kattavasti. Vuoden 2006 alusta voimaan tulevien tekijänoikeuslain muutosten jälkeen kirjastot ja arkistot saavat nykyistä vapaammat kädet suojatun aineiston käyttöön, mutta "Lännen lokarin" sanojen julkaiseminen pysyy yhä lainvastaisena.

Viite

- 1 <http://www.copyright.gov/orphan/>